

Міхно О. Типологія школярів Петра Лесгафта та її рецепція українськими вченими. *Рідна школа*. 2016. №7. С. 61– 68.

УДК 37.015.31:796

Олександр МІХНО
кандидат педагогічних наук,
директор Педагогічного музею України

ТИПОЛОГІЯ ШКОЛЯРІВ ПЕТРА ЛЕСГАФТА ТА ЇЇ РЕЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКИМИ ВЧЕНИМИ

В умовах інтеграції України у європейський і світовий економічний і культурний простір постає питання співпраці із зарубіжними партнерами у всіх сферах, і культурна, зокрема наукова сфера, є одним із пріоритетів. Оскільки за визначенням наука є явищем інтернаціональним, наголосимо, що зв'язки українських учених із зарубіжними колегами ніколи не переривалися, але, зважаючи на соціально-історичні умови, набували різних форм. Якщо вести мову про українську педагогічну науку, то варто підкреслити, що вона гідно представлена у світі іменами К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського. З іншого боку, поступ української педагогіки забезпечувався як продукуванням власних ідей, так і шляхом творчого осмислення спадщини педагогів інших народів. Йдеться про рецепцію українськими вченими зарубіжних освітніх ідей і здобутків. Ми поділяємо думку Н. Дічек, яка, порушуючи проблему введення поняття «рецепція» у методологічний апарат історико-педагогічних досліджень, слушно зауважує, що рецепція «дає можливість оцінити національний педагогічний досвід, творячи «дзеркало» для його розгляду, дає матеріал для розвитку освіти або вдосконалення її окремих елементів через наповнення їх новим змістом і ефективним досвідом» [6, с. 84–85].

Проблема рецепції в історико-педагогічних дослідженнях актуальна, на наш погляд, також з огляду на те, що до 1991 року, в умовах відсутності незалежної української держави та перебування українського народу в складі сусідніх держав, зокрема у складі Російської імперії та Радянського Союзу, українська науково-педагогічна думка розвивалася передусім в контексті педагогічних процесів цих держав. Тож рецепція педагогічних ідей була закономірним, необхідним фактом становлення і розвитку української педагогічної науки.

Особливий інтерес у світлі вищесказаного викликає педагогічний дискурс XIX ст., оскільки, на думку О. Сухомлинської, «педагогічні ідеї, народжені в XIX ст., особливо в його другій половині, заклали основу сучасної вітчизняної педагогічної думки в усьому її розмаїтті» [20, с. 7]. Одним із найактивніших педагогів кінця XIX – початку XX століття був російський учений Петро Францович Лесгафт, який започаткував природничо-наукову парадигму в педагогіці [Там само]. Його ідеї щодо формування нової людини знайшли живий відгук серед українських учених: рецепція запропонованої П. Лесгафтом типології школярів має понад столітню історію і представлена працями Г. Ващенко, Т. Галушко, М. Грунського, М. Даденкова, В. Зеньковського, Н.

Калениченко, В. Касьяненко, Є. Коваленко, В. Комара, О. Лазурського, І. Леонтьєвої, Н. Павлик, С. Русової, Н. Сейко. Науковий доробок цих учених, присвячений осмисленню ними типології П. Лесгафта, ще не ставав предметом історико-педагогічного дослідження. В цій статті ми маємо **на меті** проаналізувати рецепцію типології школярів П. Лесгафта українськими вченими, визначивши її провідні напрями та жанри.

Насамперед окреслимо наше розуміння терміну «рецепція», яке використовуємо у цій статті. На нашу думку, в історико-педагогічному дослідженні, на відміну від філології, де цей термін використано вперше, рецепція не зводиться до розгляду творчого сприйняття тексту читачем. До того ж, філологи у межах рецептивного підходу розглядають сприйняття читачем художнього тексту, а ми аналізуватимемо сприйняття вченими науково-педагогічної праці, а точніше – концепції. Отже, під рецепцією ми розуміємо інтелектуальний процес сприйняття наукової концепції, який відбувається шляхом її реконструкції, аналізу й критики.

Розпочнемо з самої типології, яку П. Лесгафт обґрунтував у своїй праці «Шкільні типи», що є першою частиною книги «Сімейне виховання дитини та його значення». Примітно, що це видання стало своєрідним педагогічним бестселером ще за життя автора: протягом 1884–1910 рр. книга перевидавалася шість разів, а в передмові до 5-го видання (1905) П. Лесгафт зазначає, що книга уже розійшлася накладом понад 10 тисяч екземплярів [13, с. 3]. У «Шкільних типах» автор подає власну концепцію типології школярів і детально описує шість визначених ним типів учнів: лицемірний, честолюбний, добродушний, злісно-забитий, м'яко-забитий, пригнічений. Ці типи, на його думку, формуються внаслідок родинного виховання, і коли дитина стає школярем, вчитель має враховувати сформований тип учня в навчально-виховному процесі і вживати відповідних педагогічних заходів. Типологію він будує емпіричним шляхом, на основі збирання, опрацювання, узагальнення, систематизації даних безпосереднього спостереження за особливостями фізичного і психічного розвитку школярів, а самі описи містять відомості про ставлення учня до дорослих та однокласників, способи навчальної діяльності, особливості засвоєння знань, прогнози щодо майбутнього дорослого життя, а також опис сімейних умов, у яких тип сформувався.

Це була перша типологія школярів у педагогіці, тож цілком закономірно, що вона викликала інтерес українських учених. Рецепція типології здійснювалася ними у трьох напрямках: у працях, присвячених спадщині П. Лесгафта, в контексті власних досліджень та у зв'язку з розглядом проблеми педагогічної характеристики учня. Розглянемо ці роботи, структурувавши їх за хронологічно-тематичним принципом, і розпочнемо з праць, предметом досліджень яких є творча спадщина П. Лесгафта.

Вперше в українській педагогічній науці типологію П. Лесгафта відзначила С. Русова у статті «П. Лесгафт і його педагогічні ідеї» (1912), акцентуючи на видатному таланті вченого до спостережливості, майстерності зображення дитячих характерів, завдяки чому його працю «можна читати з захопленням, як

красного письменства натхненний твір» [18, с. 21]. С. Русова перераховує запропоновані П. Лесгафтом типи, але налічує їх сім замість шести: лицемірний, самолюбний, слабодушний, забитий, безмірно добрий, злісний, пригнічений [Там само]. Доданий тип «слабодушний», це, очевидно, за Лесгафтом, м'яко-забитий, названий С. Русовою «забитим». Український педагог підкреслює, що П. Лесгафт виступав проти спадковості характеру, і розвиває думку вченого про важливість родинного виховання, зазначаючи: «Дитячі роки – то роки імітації... Коли хочете мати гарну й правдиву дитину, шануйте правду в усіх дрібницях вашого життя, бо уважливе око дитини придивляється до усього, до всього прислухається. Таким чином потроху складаються враження, а з ними разом будується така чи друга етична основа майбутньої людини» [18, с. 22–22]. С. Русова високо оцінювала типологію П. Лесгафта, як і всю його педагогічну спадщину, вважаючи, що «Лесгафт належить до тих людей, які своїми ясними думками висвітлюють цілі епохи культурного життя» [18, с. 16]. С. Русова відзначила і практичне значення типології, рекомендуючи «Шкільні типи» як підручник для молодих матерів.

Наступна праця цього тематичного напрямку – «Петро Францович Лесгафт» – з'явилася в Україні у 1950 р. і належала В. Касьяненку, вченому у галузі порівняльної морфології, зоологу і анатому. Природно, що В. Касьяненко зосереджується на лікарській, зокрема анатомічній спадщині вченого і наводить цікаву статистику: зі 103 друкованих праць П. Лесгафта 71 присвячена анатомії, а 32 – питанням педагогіки і фізичної освіти [9, с. 18]. Фрагментарно торкаючись питання типології характерів, учений наголошує, що П. Лесгафт не визнавав «природжених поганих нахилів» і категорично заперечував існування «невиправно зіпсованих дітей». Він вважав, що «зіпсованість дитини» є результатом системи виховання у сім'ї та школі, за яку «розплачується зрештою сам вихованець» [9, с. 20]. Далі В. Касьяненко наголошує, що П. Лесгафт був одним із перших поборників поваги до особистості дитини, розробив наукові основи сімейного виховання і дав свою типологію дитинства, однак самих типів не називає і, відповідно, не аналізує. Автор відзначає вплив на П. Лесгафта М. Пирогова і К. Ушинського, а також вплив вчення самого П. Лесгафта на формування молодого покоління лікарів і педагогів [9, с. 22]

У 1959 році було опубліковано ґрунтовну статтю Т. Галушко «Питання психології в працях П. Ф. Лесгафта», яка є першою і наразі єдиною спробою в українській науці дати психологічний аналіз типології школярів. Автор подає стислий реферативний переклад описів всіх шести типів та здійснює критичний аналіз, за її висловом, «типології шкільного дитинства» [4, с. 69]. Т. Галушко називає ці описи «характеристиками шкільних типів» [4, с. 66] і відзначає, що «тип дитини, за Лесгафтом, формується під впливом умов її життя і в зв'язку з розумовим і моральним її розвитком» [Там само]. Позитивне значення характеристик шкільних типів Т. Галушко вбачає у тому, що в них показано, «як важкі суспільні умови життя дітей, ненормальні взаємовідносини, що є між батьками й дітьми, неправильні методи сімейного виховання спотворюють особистість дитини» [4, с. 67]. Водночас автор вважає, що типологія має значні недоліки, з-поміж яких виділяє два основні: недостатнє охоплення всіх істотних

рис характеру особистості та критерії, які П. Лесгафт «узяв за основу класифікації типів (інтелектуальний ступінь свідомості дитини та моральний рівень її розвитку)» [4, с. 69]. Т. Галушко також висвітлює погляди П. Лесгафта на характер, відзначаючи, що вчений розрізняв тип і характер, вважаючи, проте, що тип має деяку схильність до розвитку характеру.

Стаття Н. Калениченко «Педагогічні погляди П.Ф. Лесгафта» побачила світ 1987 року і присвячена 150-річчю від дня народження вченого. Авторка коротко аналізує працю «Шкільні типи», підкреслюючи, що П. Лесгафт «першим серед педагогів XVIII і XIX ст. підійшов до розв'язання проблеми «спадковості, середовища і виховання» [8, с. 89]. Що ж стосується типів дітей, тут, на думку дослідниці, справляє вплив навколишнє середовище, яке й визначає той чи інший тип. Вона називає всі шість типів, характеризуючи кожен з них кількома словами: «Лицемірний, коли дитини карбується у своїх діях лише особистою вигодою; честолюбний, коли вона прагне піднятися над іншими і довести свою зверхність; добродушний, коли хоче допомогти всім, хто її оточує; м'яко-забитий, коли зіпсували не покараннями й різками, а «зовнішньою» ласкою; злісно-забитий, для якого характерні підозрілість, різкість, замкненість; ...пригнічений тип, представники якого відрізняються від інших тихою і спокійною вдачею, працелюбством і спокійною спостережливістю» [Там само]. Н. Калениченко також звертає увагу на розмежування П. Лесгафтом типу школяра і характеру, який «гартується і розвивається значно пізніше, ніж створюється тип» [Там само].

У статті В. Комара «Творчий шлях Петра Францовича Лесгафта» (2006) розглядається вся педагогічна спадщина вченого, зокрема і створена ним типологія школярів. Підґрунтям її створення В. Комар вважає глибоке розуміння П. Лесгафтом залежності розвитку дитини від умов сімейного життя, важливості для вчителя знати і розуміти психологію дитини. Автор перелічує всі шість «шкільних типів», але не аналізує їх, обмежившись інформацією про те, що П. Лесгафт «вказує на найбільш характерні риси цих типів, встановлює причини їх виникнення» [11, с. 37].

До цієї категорії праць нами віднесено і публікацію Є. Коваленко довідкового характеру – статтю «Лесгафт Петро Францович» в «Енциклопедії освіти» (2008), де в стислій формі подано огляд спадщини П. Лесгафта. Щодо типології школярів, то Є. Коваленко використовує термін «психологічні типи» [10, с. 450], перераховує їх і акцентує на тому, що вони «закладаються в умовах сімейного життя» [Там само].

Другий напрям розгляду вченими типології школярів – у контексті власних досліджень – представлено, насамперед, монографією О. Лазурського «Нарис науки про характери» (1917), в якій автор називає типологію П. Лесгафта «класифікацією дитячих характерів» [15, с. 21] і подає стислий реферативний опис всіх шести типів. Наприклад, добродушний тип школяра у рецепції О. Лазурського має такий опис: «Добродушний характер пов'язаний з добре розвиненою розумовою діяльністю, увагою, інтересом до занять. Такі діти найбільш здібні до самостійної праці. Вони виростають під впливом спокійного і розумного домашнього оточення, де люблячі люди ставляться з увагою до потреб

і запитів дитини, але не панькають і не розніжують її» [Там само]. Звичайно, це дуже стислий переказ опису П. Лесгафта, адже оригінальний опис цього типу у книзі «Шкільні типи» – це понад 20 сторінок друкованого тексту. О. Лазурський стверджує, що П. Лесгафт подає «в своїх шкільних типах ряд суто емпіричних описів» [Там само], оскільки не зазначено критеріїв поділу на типи. Недоліком типології, на його думку, є «слабкість психологічного аналізу», хоча самі описи «дуже яскраві і правдиві». О. Лазурський, доходить висновку, що «характеристики Лесгафта не можна розглядати як класифікацію у точному значенні слова; вони є лише дуже живими, але суто зовнішніми описами деяких типів, які він спостерігав у шкільній практиці» [Там само].

У 1924 р. В. Зеньковський у праці «Психологія дитинства» трактує типологію П. Лесгафта як «класифікацію шкільних типів» [7, с. 126]. На його думку, вона «дуже гарна як ряд чудово зроблених портретів», обкреслених з дивовижною майстерністю. В. Зеньковський підкреслює, що в основу типології автор поклав «свободу у виявленні почуттів і бажань чи її відсутність» [Там само]. Вчений здійснює порівняльний аналіз типів, зазначаючи: «З шести обкреслених Лесгафтом портретів чотири (лицемірний, м'яко- і злісно-забитий, пригнічений) відносяться до дітей, які не знають свободи у розкритті своєї особистості» [Там само]. Цікаві міркування висловлює В. Зеньковський, порівнюючи м'яко-забитий і злісно-забитий типи. Він вважає, що злостивість, характерна для злісно-забитого типу, є «останнім захистом дитини від повного пригнічення і занепаду особистості» і з точки зору психічного здоров'я є все ж таки менш згубною, ніж той сімейний лад, що формує м'яко-забитий тип дитини: якщо злісно-забитий тип розвивається в умовах грубого і різкого придушення почуттів і бажань дитини, то м'яко-забитий тип розвивається, навпаки, у ніжній, сентиментальній атмосфері тієї батьківської любові, яка з усіх боків охоплює дитину, не даючи жодного простору для її власної ініціативи. Генезу м'яко-забитого типу школяра В. Зеньковський називає «художньо-педагогічним відкриттям Лесгафта» [7, с. 126]

М. Даденков у підручнику «Історія педагогіки» (1947) вміщує невеликий розділ, присвячений спадщині П. Лесгафта, де відзначає думку вченого про педагогіку як науку, побудовану на врахуванні анатомії і фізіології людини, на об'єктивному вивченні дитини [5, с. 270]. Щодо типології М. Даденков стверджує: «Лесгафт робить спробу схарактеризувати шкільні типи дітей, які найчастіше зустрічаються: 1) лицемірний, 2) честолубний, 3) добродушний, 4) м'якозатурканий, 5) зліснозатурканий, 6) пригнічений, і показує, якими вони є в певних соціально-побутових умовах в сім'ї і в школі [5, с. 271]. Підсумовуючи, М. Даденков робить висновок, що вчення П. Лесгафта про шкільні типи відіграло роль у розвитку вчення про характер і виявило неправильні прийоми сімейного виховання [5, с. 272].

Своєрідний погляд на типологію школярів належить Г. Ващенку. Варто відзначити, що, ймовірно, саме твір П. Лесгафта «Шкільні типи» визначив подальшу долю Г. Ващенка як ученого-педагога. У автобіографії він згадує: «Я в 1911 р. під впливом творів Лесгафта відійшов від літератури і захопився

питаннями психології й педагогіки» [2, с. 6]. У праці «Виховання волі і характеру» (1952) Г. Ващенко характеризує працю «Шкільні типи» як «дуже цікаву» [1, с. 204], реферативно передає опис всіх шести типів і відзначає, що «подана Лесгафтом характеристика шкільних типів має велику вартість не лише з психологічного, а й з педагогічного боку» [Там само]. Щодо самої типології, Г. Ващенко вважає, що «термін «тип» П. Лесгафт вживає для характеристики людини» і розуміє його «як сукупність рис, що виробляються в людини під впливом суспільного оточення» [1, с. 196]. Г. Ващенко найточніше, на нашу думку, розкрив сутність підходу, за яким П. Лесгафт розподілив школярів за шістьма типами, а саме: тип людини починає формуватися ще ранньому дитинстві в умовах родинного життя та різних форм впливу на дитину з боку дорослих, які можуть бути природні або штучні (кари і нагороди), бути заснованими на якихось принципах і бути послідовними або безпринципними й непослідовними. Цінність цієї рецепції типології П. Лесгафта, на нашу думку, полягає також у тому, що Г. Ващенко вперше досить докладно подає опис типів школярів українською мовою.

Інтерес до типології П. Лесгафта поновився уже в незалежній Україні, що пов'язуємо з проголошеною гуманістичною спрямованістю сучасної освіти, актуалізацією суб'єкт-суб'єктного підходу в навчально-виховному процесі, побудовою партнерських стосунків між учнем та вчителем. З-поміж сучасних дослідників відзначимо передусім Н. Сейко, яка в курсі лекцій «Соціальна педагогіка» (2002) відзначає, що П. Лесгафт у праці «Сімейне виховання дитини та його значення» узагальнив багаторічний досвід своєї лікарської та педагогічної діяльності і «виділив шість типів поведінки дітей та дав кожному з них детальну характеристику» [19, с. 40–41]. Зазначена праця Н. Сейко, як відзначає сама авторка, містить важливу інновацію, дещо нетипову для курсу лекцій як зразка навчально-методичної літератури: вміщення між текстами окремих лекцій педагогічних першоджерел, представлених у скороченому вигляді. Н. Сейко подає скорочений варіант «Шкільних типів» П. Лесгафта у перекладі українською мовою, і це, на наш погляд, слід усіляко вітати, оскільки це взагалі перша публікація праці «Шкільні типи» українською, хай і в скороченому вигляді.

Дозволимо собі дещо відхилитися від основної теми і висловити кілька думок з приводу мови творів П. Лесгафта. Як уже мовилося вище, у працях Т. Галушко та Г. Ващенка у реферативному вигляді подано описи шести типів школярів українською мовою. Однак це уже осмислений вченими варіант праці «Шкільні типи». П. Лесгафт, зрозуміло, писав мовою свого часу. Що це означає для нас сьогодні? По-перше, ця мова відображає спосіб розмірковувати на педагогічні і психологічні теми, яким послуговувалися вчені понад століття тому. По-друге, це літературна російська мова того часу, яка містить чимало застарілої лексики і специфічних синтаксичних конструкцій. Цікаво, що у 1910 р. відбулося скорочене видання «Шкільних типів» під досить промовистим приводом. Як згадує у передмові до видання учениця, а згодом дружина П. Лесгафта Селіма Познер, якимось учений отримав листа від звичайного робітника з подякою за книгу

«Сімейне виховання...» з проханням зробити її більш доступною для простого люду. П. Лесгафт був приємно здивований і «декілька днів перебував у глибокій задумі над цим листом» [14, с. 8]. Тоді й з'явилася думка зробити виклад «Шкільних типів» більш доступним. Отже, ще понад століття тому поставало питання про адаптацію мови творів ученого для пересічного читача. І, по-третє, нагадаємо, що П. Лесгафт був доктором медицини і доктором хірургії, тож його тексти містять чимало спеціальної термінології. Все це ускладнює розуміння творів ученого сучасним читачем, тому тим більш важливою є переклад його творів українською. Сподіваємося, таке видання буде здійснено, що, поза всяким сумнівом, збагатить українську педагогічну науку.

Повертаючись до теми статті, відзначимо, що типологія П. Лесгафта продовжує цікавити сучасних українських учених. Так, Н. Павлик у монографії «Психологія гармонізації характеру в юнацькому віці» (2015) обґрунтовує першість П. Лесгафта у формулюванні завдання характерологічних ознак і пов'язує це з використовуваними вченим поняттями характеру і типу. «Тип, – продовжує Н. Павлик, – трактується як свідоме відношення людини до навколишнього світу, ступінь її морального розвитку. Під характером він розуміє прояв волі людини» [17, с. 49–50]. На думку авторки, основним критерієм типології П. Лесгафта є «сполучення моральної, інтелектуальної та вольової складових характеру». М. Павлик подає опис всіх типів одним реченням, виділяючи для кожного, на її думку, найхарактерніші прояви. Так, у її рецепції «пригноблений тип має слабе абстрактне мислення, терплячий, сором'язливий, терпимий до навколишніх, правдивий, щирий» [17, с. 50]. Звичайно, це дуже лаконічний виклад опису учня пригнобленого типу, якого, на наш погляд, замало для адекватного уявлення про тип, представлений П. Лесгафтом. Спірним є і вжитий авторкою термін «типи характерів» [Там само], оскільки раніше вона сама ж розмежовує ці два поняття.

Третій напрям – звернення до типології школярів П. Лесгафта у зв'язку з розглядом проблеми педагогічної характеристики учня – започатковано М. Грунським у праці «Лекції з педагогіки» (1914), один із розділів якої має назву «Педагогічні характеристики». М. Грунський, розробляючи зазначену проблему на практиці, вважає типологію школярів П. Лесгафта зразком детальної характеристики і радить своїм ученицям використовувати її у процесі підготовки до написання характеристики [3, с. 201].

На практичному значенні типології П. Лесгафта наголошує і Б. Комаровський у посібнику для вчителя «Особистість учня, учениці» (1916). Хоч сам автор не є українським вченим, але факт видання книги в Одесі дає нам підстави зарахувати її до надбань української педагогічної науки. Б. Комаровський аргументовано стверджує, що перед молодим педагогом завжди постає складна дилема, як розібратися у величезній кількості та різноманітному складі дітей, і цінним посібником у цій справі «є досить багатий етюд Лесгафта «Шкільні типи» [12, с. 12]. У посібнику наведено зразки «типів душевних» [12, с. 10–12] за П. Лесгафтом, які, на думку автора, можуть слугувати певним критерієм для хоча б поверхового ознайомлення з учнями. Крім того, праця «Шкільні типи»

знаходиться на чільному місці у списку рекомендованої літератури для використання вчителями у процесі складання характеристики учнів [12, с. 29].

Майже через століття, у 2012 році до типології П. Лесгафта звертається І. Леонтєва в роботі «Порівняльний аналіз ідей про шкільні характеристики у дослідженнях вітчизняних учених (кінець XIX – початок XX століття)». Виносячи за межі статті дискусію про визначення «вітчизняні вчені», до яких авторка зараховує П. Лесгафта, відзначимо чіткість і послідовність її рецепції типології. І. Леонтєва спочатку визначає мету П. Лесгафта: виявлення й аналіз найбільш характерних рис і якостей особистості школяра та педагогічних умов, що зумовлюють їх появу. Далі відзначає її продуктивність, що підтвердилася якістю створених характеристик, та особливості, які вона бачить у тому, що П. Лесгафт не просто описав деяку суму рис та якостей характеру школяра, а й визначив їх походження. Зрештою, дослідниця доходить висновку про основну цінність типології: «Дитячі типи представлені досить різноманітно в кількісному і якісному відношенні, ця типологія надала важливий матеріал для подальших розвідок в галузі дитячої характерології...» [16, с. 88].

Таким чином, рецепція українськими вченими типології школярів П. Лесгафта започаткована С. Русовою у 1912 р. і здійснювалася у трьох напрямках: у працях, присвячених спадщині П. Лесгафта (Т. Галушко, В. Касьяненко, Н. Калениченко, Є. Коваленко В. Комар, С. Русова,), в контексті власних досліджень (Г. Ващенко, В. Зеньковський, О. Лазурський, Н. Павлик, Н. Сейко) та у зв'язку з розглядом проблеми педагогічної характеристики учня (М. Грунський, Б. Комаровський, І. Леонтєва). За жанром праці зазначених учених є статтями, монографіями, підручниками, посібниками та публікаціями довідкового характеру.

Загалом українські вчені високо оцінюють типологію школярів П. Лесгафта, однак їхні оцінки здебільшого не відрізняються глибиною і мають переважно фрагментарний, описовий характер. Це, на наш погляд, зумовлено тим, що власне типологія не була основним предметом аналізу, а розглядалася у ширшому контексті: як етап у творчій спадщині П. Лесгафта чи у зв'язку з науковими інтересами реципієнта. Рецепція часто обмежується перерахуванням типів школярів, інколи подається стислий реферативний опис типів, зрідка з'ясовуються переваги і недоліки типології.

Прикметно, що кожен учений використовує власну термінологію на позначення типології школярів П. Лесгафта, що відображено нами в таблиці.

Таблиця 1

Термінологія українських учених на позначення типології школярів Петра Лесгафта

С. Русова	Типи дітей
М. Грунський	Зразки загальних характеристик
Б. Комаровський	Зразки типів душевних
О. Лазурський	Класифікація дитячих характерів
В. Зеньковський	Класифікація шкільних типів

М. Даденков	Вчення про шкільні типи
В. Касьяненко	Типологія дитинства
Г. Ващенко	Гене́за шкільних типів і характеристика їх
Т. Галушко	Характеристики шкільних типів
Н. Калениченко	Типи дітей
Н. Сейко	Типи поведінки дітей
В. Комар	Шкільні типи
Є. Коваленко	Психологічні типи
І. Леонтьєва	Шкільні характеристики
Н. Павлик	Типи характерів

На наш погляд, уже сама термінологія, яку використовує вчений, говорить про його концептуальний підхід та глибину рецепції. Наприклад, терміни «вчення про шкільні типи», «типологія дитинства» є надто загальними, як і оцінка типології їх авторами, яка не містить критики, тоді як терміни «класифікація дитячих характерів», «гене́за шкільних типів і характеристика їх» чітко відображають головну ідею їх авторів, а оцінка типології вирізняється конкретністю і наявністю критики.

Проведений аналіз рецепції українськими вченими типології учнівських характерів П.Лесгафта дає нам підстави тезово висловити кілька підсумкових міркувань щодо нашого розуміння рецепції та її ролі в історико-педагогічних дослідженнях.

По-перше, рецепція в історико-педагогічному дослідженні розуміється нами як інтелектуальний процес сприйняття ученим праць своїх колег, що містить такі складові: реконструкція, аналіз, критика та побудова на основі сприйнятого власної наукової концепції. Причому наявність усіх складових є не обов'язковою і варіюється залежно від мети реципієнта та предмета дослідження.

По-друге, ми переконані, що будь-яка праця чи уся творчість будь-якого педагога, сприйнята і осмислена українським ученим, стає невід'ємною складовою історії української педагогіки.

По-третє, ми розглядаємо рецепцію як своєрідний індикатор розвитку української педагогічної науки, її здатності реагувати на виклики часу, оскільки здійснення рецепції можливе лише тоді, коли для неї є передумови, тобто рецепція, на нашу думку, передбачає у реципієнта певний зустрічний рух, аналогічну авторові тенденцію.

По-четверте, у процесі рецепції наукових ідей педагогів інших країн відбувається виділення найбільш репрезентативних імен та творів, і постать П. Лесгафта та його праця «Шкільні типи» – промовистий доказ цього твердження.

І, по-п'яте, сьогодні проблема рецепції стає особливо актуальною у зв'язку з розвитком засобів масової комунікації, коли прискорюється обмін інформацією і весь світ стає єдиним інформаційним полем. Місце української історико-педагогічної науки у цьому полі не в останню чергу залежить від рецепції педагогічних ідей, її вчасності та глибини.

Усвідомлюючи дискусійний характер деяких із наведених нами тверджень щодо рецепції в історико-педагогічному дослідженні, визначаємо їх як перспективи подальших наукових пошуків.

Література

1. **Ващенко Г.** Виховання волі і характеру / Г. Ващенко. – Лондон : Спілка української молоді, 1952. – Ч. 1 : Психологія волі і характеру. – 1952. – 256 с.
2. **Ващенко Г.** Моя автобіографія / Г. Ващенко // Наукові записки Українського вільного університету. Філософський факультет. – Мюнхен, 1963. – Ч. 7. – С. 5–9.
3. **Грунський Н. К.** Лекції по педагогіці / Н. К. Грунський. – Юрьев, 1914. – 257 с.
4. **Галушко Т. Є.** Питання психології в працях П. Ф. Лесгафта / Т. Є. Галушко // Нариси з історії вітчизняної психології кінця XIX поч. XX століття. – К. : Рад. школа, 1959. – С. 46–71.
5. **Даденков М.** Історія педагогіки / М. Даденков. – К. : Рад. шк., 1947. – 328 с.
6. **Дічек Н. П.** Рецепція в порівняльно-педагогічних та історико-педагогічних дослідженнях : методологічні аспекти / Н. П. Дічек // Педагогіка і психологія. – 2015. – № 2. – С. 78–87.
7. **Зеньковський В. В.** Психологія дитинства / В. В. Зеньковський. – Лейпциг : Сотрудник, 1924. – 348 с.
8. **Калениченко Н. П.** Педагогічні погляди П. Ф. Лесгафта / Н. П. Калениченко // Радянська освіта. – 1987. – №10. – С. 88–90.
9. **Касьяненко В. Г.** Петр Францевич Лесгафт / В. Г. Касьяненко. – К., 1950. – 40 с.
10. **Коваленко Є.** Лесгафт Петро Францович / Є. Коваленко // Енциклопедія освіти / АПН України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К., 2008. – С. 450.
11. **Комар В.** Творчий шлях Петра Францовича Лесгафта / В. Комар / Рідна школа. – 2006. – №11. – С. 35–38.
12. **Комаровський Б. Б.** Личность ученика, -цы... : Пособие к составлению характеристики ученика / Б. Б. Комаровський. – Одесса, 1916. – 30 с.
13. **Лесгафт П. Ф.** Семейное воспитание ребенка и его значение / П. Ф. Лесгафт. – С. – Петербург, 1910. – 240 с.
14. **Лесгафт П. Ф.** Школьные типы / П. Ф. Лесгафт ; [Предисл.: С. Познер]. – С.-Петербург, 1910. – 158 с.
15. **Лазурский А. Ф.** Очерк науки о характерах / А. Ф. Лазурский. – 3-е доп. изд. – Пг. : Изд. К.Л. Риккера, 1917. – X, 386 с.
16. **Леонтъева І. В.** Порівняльний аналіз ідей про шкільні характеристики у дослідженнях вітчизняних учених (кінець XIX – початок XX століття) / І. В. Леонтъева // Педагогічна освіта : теорія і практика. – Вип. 12. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 85–92.
17. **Павлик Н. В.** Психологія гармонізації характеру в юнацькому віці : Монографія / Н. В. Павлик. – К. : Логос, 2015. – 383 с.
18. **Русова С. П.** Лесгафт і його педагогічні ідеї / С. Русова // Світло. – 1912. – Кн. 9. – С. 16–25.
19. **Сейко Н. А.** Соціальна педагогіка : Курс лекцій / Н. А. Сейко. – Житомир, 2002. – 260 с.
20. **Сухомлинська О. В.** К. Д. Ушинський на тлі доби / О. В. Сухомлинська // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 110. – С. 6–8. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_4.

Олександр МІХНО

Типологія школярів Петра Лесгафта та її рецепція українськими вченими

У статті автор подає власне тлумачення поняття «рецепція» в історико-педагогічному дослідженні. Доведено, що рецепція типології школярів П. Лесгафта українськими вченими започаткована С. Русовою у 1912 р. і

здійснювалася ними у трьох напрямках: у працях, присвячених спадщині П. Лесгафта, в контексті власних досліджень та у зв'язку з розглядом проблеми педагогічної характеристики учня. Праці вчених структуровано за хронологічно-тематичним принципом з наступним аналізом. Наведено міркування автора щодо ролі і значення рецепції в історико-педагогічному дослідженні.

Ключові слова: П. Лесгафт, типологія школярів, рецепція, історія педагогіки, характеристика учня.

Александр МИХНО

Типология школьников Петра Лесгафта и ее рецепция украинскими учеными

В статье автор дает собственное толкование понятия «рецепция» в историко-педагогическом исследовании. Доказано, что рецепция типологии школьников П. Лесгафта украинскими учеными начата Софией Русовой в 1912 г. и осуществлялась ими в трех направлениях: в трудах, посвященных наследию П. Лесгафта, в контексте собственных исследований и в связи с рассмотрением проблемы педагогической характеристики ученика. Труды ученых структурированы по хронологически-тематическому принципу с последующим анализом. Приведены рассуждения автора о роли и значения рецепции в историко-педагогическом исследовании.

Ключевые слова: П. Лесгафт, типология школьников, рецепция, история педагогики, характеристика ученика.

Oleksandr MIKHNO

Typology of school children by Petr Lesgaft and her reception of Ukrainian scientists

The author gives his own interpretation of the concept of «reception» in historical and pedagogical research. It is proved that the reception of typology of pupils P. Lesgaft by Ukrainian scientists has started by Sophia Rusova in 1912 and carried out by them in three ways: in the works devoted to the heritage of P. Lesgaft, in the context of their own research and in connection with the problem of teaching the pupils characteristics. The scientists works are structured chronologically, thematically, followed by analysis. Article includes the author's argument about the role and importance of the reception in the historical and pedagogical research.

Keywords: typology of school children by P. Lesgaft, reception, history of pedagogy, pupils characteristics.